

УДК 340.12: 342.726

Жаровська І. М., д. ю. н., професор кафедри теорії та філософії права, Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів.

ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДО ПРОБЛЕМ УЗАГАЛЬНЕНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються питання класифікації прав людини за генераційним підходом. Встановлено, що групи четвертого покоління прав людини слід включити: I. Права, які пов'язані з розвитком біомедицини та біотехнологій та, які стосуються можливості особи розпоряджатися власним тілом. До них належати право: на смерть, на використання репродуктивних технологій, на аборт та стерилізацію, на зміну статі, на терапевтичне клонування, на трансплантацію, на зміну зовнішності, на розпорядження своїм тілом після смерті та сексуальні права. II. Новітні права особи в інформаційній сфері.

Ключові слова: покоління прав людини, четверте покоління, соматичні права, інформаційні права.

Zharovska I. M., D. Yu., Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law, Institute of Law and Psychology of the Lviv Polytechnic National University, Lviv.

THE FOURTH GENERATION OF HUMAN RIGHTS: TO THE PROBLEMS OF GENERALIZED CLASSIFICATION

Abstract. The article deals with the classification of human rights questions by the generational approach. It is established that the fourth generation of human rights groups should include: I. Rights that are related to the development of biomedicine and biotechnology and that relate to the person's ability to dispose of his/her own body. They include the right to: death, use of reproductive technologies, abortion and sterilization, change sex, therapeutic cloning, transplantation, change the appearance, dispose of his/her body after death, and sexual rights. II Latest rights of the person in the information sphere.

Keywords: generation of human rights, fourth generation, somatic rights, information rights.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2018-07-02>

Постановка проблеми. Права людини є основоположні цінності права та всієї соціально-політичної світобудови. Природа прав і свобод людини і громадянина, проблема їх реалізації були предметом дослідження протягом усього існування людства. Ще стародавні мислителі в мірою намагалися сформулювати ідеї, що стосуються прав і свобод людини. Права людини складають сутність права, виступають основою вивчення всієї юридичної

науки. Отож права людини — фундаментальна категорія.

Проте поступальний розвиток людства, глобалізація та науковий прогрес спричинює черговий історичний розвиток всіх правових явищ, та в першу чергу — прав людини. Дослідження у сфері прав і свобод людини продовжуються весь-час однак наукова спільнота не може констатувати про повний розв'язок цієї проблематики. Незважаючи на прикладені в різні періоди зусилля юристів традиційні проблеми, пов'язані з правами і свободами людини і громадянина, зокрема з їх природою, сутністю і призначенням, до теперішнього моменту залишаються гострими і невіршеними. Серед таких питань є проблема теоретичної класифікації прав людини за етапами історичного розвитку (за «поколіннями прав людини») та тенденції існування нових поколінь прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами глобалізаційних змін у правовій науці цікавилися багато сучасних дослідників, серед яких особливо необхідно відзначити праці З. Баумана, Л. Васечко, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Р. Робертсона, М. Шепелева та ін. Проте в українській науковій спільноті досі не вироблено єдиного підходу до сприйняття четвертого покоління прав людини як комплексної категорії.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз теоретико-правового розуміння прав людини четвертого покоління та проблеми їх класифікації.

Виклад основних положень. В процесі генези і еволюції системи прав і свобод людини і громадянина виділяють кілька етапів, характеризуючи покоління прав людини. Ідея про покоління прав людини була народжена гаслами Великої Французької Революції «Свобода. Рівність. Братство».

Виходячи з історичних етапів розвитку класично права поділяють на три покоління.

Перше покоління — породжені ідеями гуманізму та лібералізму сформовані у особистісних та політичних правах особи, ґрунтуються на доктрині беззаперечної цінності людини, її життя. До них відносимо: право рівності людини і громадянина перед законом; взаємодія громадянина і держави на принципі рівності цих суб'єктів; особисті права людини, з поміж яких основні що забезпечують її життя, свободу, безпеку; право людини на захист в суді; презумпція невинуватості особи, свобода слова та віросповідання.

Ці права належали громадянам, а держава не повинна була їх обмежувати або зазіхати на них. Функції держави зводяться до їх забезпечення. Не втручання держави — це та позиція, яка задекларована для цього покоління прав людини. Це на думку деяких науковців «було найправильнішим в розвитку прав людини» [1, с.98].

Друге покоління — це соціально-економічні та культурні цінності для особи, які держава на відміну від попередніх зобов'язана встановити, забезпечити, захистити всіма доступними інституційними та організаційно-правовими засобами. Тільки позитивне зобов'язання держави, забезпечення принципу активної функції держави може сприяти реалізації цієї групи прав людини. До них відносять: право на працю, на справедливі і сприятливі

умови праці, на захист від безробіття, на відпочинок, на освіту та ін. Вказаний історичний період характеризується розвитком прав окремих верст населення, з поміж яких соціально не захищені: інваліди, жінки, діти, малозабезпечені і т.д.

В результаті права другого покоління спочатку було закріплені у Загальній декларації прав людини (ст. 17 — право на власність, ст. 22 — на соціальне забезпечення, ст. 23 — на працю та гідну оплату своєї праці, ст. 24 — на відпочинок, ст. 25 — на належний життєвий рівень, і т.п.), а потім у спеціальному акті — Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права.

Третє покоління прав — новітнє розуміння прав людини, більш широке і глибоке. Особливість цих прав полягає в тому, що вони є заснованими на солідарності. Права третього покоління називають ще правами народу, нації, національних меншин, спільноте та асоціацій. Сутність в тому, що вони є колективними. Людство зрозуміло, що боротися з викликами історичного розвитку можна боротися тільки спільно.

Право на розвиток, на мир, незалежність, самовизначення, територіальну цілісність, суверенітет, позбавлення від колоніального гноблення, право на гідне життя, на здорове навколишнє середовище, на спільну спадщину людства.

Першим глобальним універсальним міжнародно-правовим актом, який містив основи прав народів, був Статут ООН, яскравим прикладом є початкова стаття — ст. 1 «Право народів на самовизначення». Також вказано, що основна мета цієї всесвітньої організації полягає в тому, щоб позбавити майбутні покоління від бідності війни та знову утвердити віру в основні права людини. Згодом прийнятий спеціалізований акт і в цьому напрямку — Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Суспільство не може не розвиватися. Поступальний розвиток закладений в онтологічній основі людинобуття. Новітні тенденції змін правової реальності зумовлені появою модерністських соціальних чинників, котрі вагомо впливають на суспільні відносини і не фрагментарно, а подекуди навіть докорінно змінюють їх. Які це новітні соціальні чинники?

На нашу думку їх можна об'єднати в дві групи:

1. Глобалізація світового простору.

У загальному вигляді глобалізацію можна уявити як сукупність процесів становлення більш-менш єдиних загальносвітових систем в економіці, фінансах, технології, політико-правовій сфері, інформаційній сфері, а також у сфері культури та інших видах людської життєдіяльності. Як явище гіперсоціального характеру глобалізація здійснює вплив на всі сфери суспільного буття, зокрема на політичну, державно-владну та правову. Попри те, що в міжнародному та українському науковому колах є спроби виробити єдину стратегію глобалізаційного програмування правових явищ, на сьогодні не вироблено єдиної гносеологічно-правової концепції глобалізації, яка могла б стати основою розуміння загальнопланетарної трансформації устрою держави, права, влади та окремої особистості.

Перед юридичною наукою постала потреба розробити новий науковий концепт світового глобального правового розвитку. Дослідження державно-правових явищ в межах теорії держави і права має глибинний аксіологічний зміст, оскільки визначає ціннісні та антиціннісні явища в межах нового праворозуміння. Глобалізаційний простір відкидає антиціннісні явища класичної світобудови, трансформуючи всю політичну та правову реальність. Проявляється також антропо-правовий зміст, тобто заради людини як соціальної істоти здійснюються трансформації та модернізаційні зміни. Людина виступає автентичним інтерпретатором нового політико-владного і правового характеру світобуття на основі новітнього ідеологічного сприйняття і глибинного соціокультурного досвіду державотворення.

Зараз процес глобалізації стає реальністю незалежно від того, чи усвідомили це ми, а це означає зміну всієї парадигми життя: людства загалом і кожної людини окремо [див. докладніше 2, с. 398 і далі].

2. Розвиток науки і техніки.

Науково-технічний прогрес зумовлює стрімку зміну всіх відносин. Технічний прогрес характерний на всіх історичних етапах розвитку людства. Нині ж приходиться говорити про унікальність та стрімкість цього процесу. Першочергово це пов'язано з тим, що створена Всесвітня комунікаційна мережа і її можливості та видозміни не можна передбачити. Синергетичність глобального наукового прогресу породжує невизначеність та не прогнозованість світового співіснування, трансформацію всіх сфер людського існування.

«Глибинне і вражаюче за своїми наслідків розгортання потенціалу науки і техніки впливає на всі сторони соціального життя. Змінюється не тільки зміст праці, суттєві перетворення відбуваються і у всьому ладі культури і сучасної цивілізації. Технологічні нововведення впливають на соціальну структуру суспільства. По суті, народжується новий цивілізаційний устрій, перед нами нова закономірність нашого життя. В історичній діяльності люди і суспільство в цілому, здійснюючи прогресивні зміни в кожній із сфер життя, досягають конкретних результатів, які визначають рівень прогресу даної сфери» [3, с. 115].

Тому слід говорити про те, що вказані вище права не можуть існувати в такому розумінні, яке закладено на етапі їх зародження та закріплення. Наукова спільнота ще наприкінці минулого століття почала активно дискутувати про потребу створення нового етапу розвитку прав людини, тобто їх «четвертого покоління».

Тепер перейдемо до безпосередньої сутності «четвертого покоління» прав людини. В наукових колах відсутнє чіпке розуміння та узагальнення структури цих прав. Так, О. Авраменко, О. Жидкова, вказують, що це покоління ґрунтується на незалежному й альтернативному виборі форми правомірної поведінки та пов'язане із автономією визначення особи і дій [4, с. 106]. А. Венгеров називає четверте покоління правами людства (право на світ, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права і ін.) [5, с. 137]. Деколи ототожнює їх з особистісними («соматичними»)

[6, с. 12], Також існують озимці щодо того, що це всі права які пов'язані з науково-технічним прогресом.

Як бачимо не існує кожної спільної позиції, та твердження науковців доволі різносторонні.

Отож, на нашу думку, враховуючи, що вказані права є новітніми, і як ми вже мотивували породжені глобалізацією та розвитком науки та технологій, вважаємо висловимо свою позицію. Системна природа НТП прямо вказує на її кібернетичну сутність, адже безліч взаємопов'язаних об'єктів елементів системи здатні сприймати, запам'ятовувати і переробляти інформацію, а також обмінюватися нею. У той же час природа системи і соціальна, оскільки за допомогою досягнень технічного прогресу розв'язуються соціальні завдання. Крім цього, основні риси наукового знання дають підстави говорити про інтелектуальність об'єктів і підсистем знання, способи пізнання і мислення [7, с. 207]. Отож НТП не тільки тягне за собою інформаційну трансформацію, але й особистісні видозміни. Тому це слід враховувати при аналізі прав людини нового покоління.

До групи «четвертого покоління» прав людини слід включити:

I. Права, які пов'язані з розвитком біомедицини та біотехнологій, генетики, хімії. Загалом вони стосуються особистості, її тіла, органів та їх частин, тобто «соматичні права». Вони ґрунтуються на доктрині свободи особи розпоряджатися власним тілом.

До них належать:

- Право на смерть.
- Право на використання репродуктивних технологій.
- Право на аборт та стерилізацію.
- Право на зміну статі.
- Право на терапевтичне клонування.
- Право на трансплантацію.
- Право на зміну зовнішності.
- Право на розпорядження своїм тілом після смерті.
- Сексуальні права.

Щодо останньої категорії, то їх почали виділяти зовсім недавно. Включають в себе можливість шукати, одержувати і передавати інформацію, що стосується сексуальності, сексуальна освіта, вступ в шлюб, вибір партнера, можливість вирішувати, бути людині сексуально активним чи ні та ін. [8, с. 25]

Хоча існує і заперечення потреби існування цих прав. Мотивація полягає в тому, що «ця сфера життя не має регламентуватись державою, більш того, у разі порушень певних правил поведінки у цій сфері, в разі закріплення їх на законодавчому рівні, мають застосовуватись державний примус та втручання державних органів, що вважаємо недоречним та безперспективним у цій сфері» [9, с. 39]. Загалом дещо сумбурною вважаємо переконання авторів цитованої позиції, що існування прав людини має бути залежним від перспективності правового забезпечення. З таким успіхом можна говорити про безперспективність правового закріплення права на

життя в умовах збройного конфлікту, права на належний рівень здоров'я під час екологічної катастрофи, права на працю при високому рівні безробіття, права на гідний рівень життя при низькому рівні економіки держави тощо.

II. Новітні права особи в інформаційній сфері.

Наприклад, С. І. Глушкова вважає, що «Нова епоха веде до необхідності правової регламентації четвертого покоління прав людини — інформаційних прав, що дозволить вирішити такі дилеми, як інформаційна свобода або свобода інформації, інформаційна безпека або безпеку інформації, ін.» [10, с. 45–46].

Висновок. Четверте покоління прав людини зумовлене поступальним розвитком людської цивілізації та суспільних відносин. Разом з розвитком суспільства проходить трансформація всіх політико-правових явищ та соціальних відносин. Права людини як первинні ціннісні категорії одні з перших реагують на новітні тенденції розвитку. Історія розвитку концепції прав людини показує, що кожне якісно нова зміна системи прав людини, виникнення нового «покоління» обумовлено трансформацією суспільних відносин, зміною світоглядних установок.

До групи четвертого покоління прав людини слід включити: I. Права, які пов'язані з розвитком біомедицини та біотехнологій та, які стосуються можливості особи розпоряджатися власним тілом. До них належати право: на смерть, на використання репродуктивних технологій, на аборт та стерилізацію, на зміну статі, на терапевтичне клонування, на трансплантацію, на зміну зовнішності, на розпорядження своїм тілом після смерті та сексуальні права. II. Новітні права особи в інформаційній сфері.

Література:

1. Козлитина М. Г. Права человека и гражданина как социально-юридический феномен : плюрализм концептуального осмысления / М. Г. Козлитина // Общество. Среда. Развитие : Научно-теоретический журнал. — 2010. — № 3 (16). — С. 97–101.
2. Жаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження / І. М. Жаровська. — Львів: Вид. «СПОЛОМ», 2013 — 536 с.
3. Володін П. В. Науково-технічний прогрес як об'єкт соціально-філософського дискурсу / П. В. Володін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — 2013. — Вип. 52. — С. 115–124.
4. Аврамова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми / О. Аврамова, О. Жидкова // Право України. — 2010. — № 2. — С. 101–107.
5. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник/ А. Б. Венгеров. — М. : Омега-Л, 2005. — 595 с.
6. Стремоухов А. В. Основания классификации прав и свобод человека / А. В. Стремоухов. // Ленинградский юридический журнал. — 2012. — № 1. — С. 7–17.
7. Гаврилюк В. Т. Системний характер науково-технічного прогресу / В. Т. Гаврилюк // Економіка і регіон. — 2012. — № 4. — С. 204–209.
8. Лаврик М. А. К теории соматических прав человека / М. А. Лаврик //

- Сибирский юридический вестник. — Иркутск : Юридический институт ИГУ. — 2005. — № 3. — С. 83–89.
9. Несинова С. В. Нове покоління прав людини: сучасні проблеми класифікації / С. В. Несинова, Ю. С. Князева // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Юридичні науки. — 2015. — № 2. — С. 36–42.
 10. Глушкова С. И. Права человека и гражданина в контексте глобализации // Правовая система России в условиях глобализации: Сборник материалов круглого стола / Под ред. Н.П. Колдаевой, Е.Г. Лукьяновой. — М. : «Ось-89», 2005. — 354 с.

References:

1. Kozlitina M. G. (2010) *Prava cheloveka i grazhdanina kak social'no-juridicheskij fenomen : pljuralizm konceptual'nogo osmyslenija* [Human and Citizen's Rights as a Social and Legal Phenomenon: Pluralism of Conceptual Understanding] *Obshhestvo. Sreda. Razvitie : Nauchno-teoreticheskij zhurnal*. Vol. 3 (16). pp. 97-101
2. Zharovska I.M. (2013) *Pravova pryroda derzhavoi vlady: teoretyko-pravove doslidzhennia* [Legal nature of the state power: theoretical and legal research], Vyd. «SPOLOM». Lviv. Ukraine.
3. Volodin P. V. (2013) *Naukovo-tekhnichnyi prohres yak ob'ekt sotsialno-filofskoho dyskursu* [Scientific and technological progress as an object of socio-philosophical discourse] *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vol. 52. pp. 115-124.
4. Avramova O. *Chetverte pokolinnia prav liudyny: postanovka problemy* [Fourth Generation of Human Rights: Problem Statement], *Pravo Ukrainy*, Vol. 2. pp. 101–107.
5. Vengerov A.B.(2005) *Teoriya gosudarstva i prava: uchebnyk* [Theory of State and Law], Omega-L, Moscow, Russia.
6. Stremouhov A.V. (2012) *Osnovaniya klassifikatsii prav i svobod cheloveka* [Grounds for the classification of human rights and freedoms], *Leningradskij juridicheskij zhurnal*. Vol.1. pp. 7 — 17
7. Havryliuk V.T. (2012) *Systemnyi kharakter naukovo-tekhnichnoho prohresu* [System nature of the scientific and technological progress] *Ekonomika i rehion*. Vol.4 pp. 204-209.
8. Lavrik M.A.(2005) *K teorii somaticheskikh prav* [To the theory of somatic human rights] *Sibirskij juridicheskij vestnik*. Vol. 3. pp. 83-89.
9. Nesynova S. V.(2015) *Nove pokolinnia prav liudyny: suchasni problemy klasyfikatsii* [The New Generation of Human Rights: Modern Classification Problems] *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya : Yurydychni nauky*. Vol. 2. pp. 36–42.
10. Glushkova S.I.(2005) *Prava cheloveka i grazhdanina v kontekste globalizatsii* [Human and civil rights in the context of globalization] *Pravovaya sistema Rossii v usloviyah globalizatsii: Sbornik materialov kruglogo stola, «Os'-89»*, Moscow, Russia.